

УДК 343.8(477)

ЩОДО ЗМІСТУ МОТИВІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ДЕЯКИМИ СУБ'ЄКТАМИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. У кримінально-правовому аспекті мотив розглядається як ознака суб'єктивної сторони злочину [1, с. 8], під яким розуміють усвідомлення спонукання особи, що викликало в неї рішучість вчинити злочин. Це інтегральне психічне утворення, що спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння [2, с. 17]. Аналогічний підхід до визначення мотиву злочину застосовано і в Юридичній енциклопедії [3, с. 778–779]. У кримінологічних довідниках мотивом злочину вважають викликане зовнішніми або внутрішніми стимулами, детерміноване властивостями особистості, інтегроване психічне утворення, що спонукає до поведінки, спрямованої на зняття психічної напруги усвідомленої актуалізованої потреби біологічного або соціального характеру шляхом порушення кримінально-правової заборони [4, с. 245]. У цілому таке визначення у повній мірі кореспондується із загально історичним змістом поняття мотиву правопорушення [5, с. 248]. У вузькому та широкому аспектах розглядається це поняття й у навчально-методичних виданнях з курсу «Кримінологія». Так, О.М. Джужа мотив злочину передає через мотивацію злочинної поведінки, вважаючи, що перша є важливою внутрішньою детермінантою поведінки злочинця [6, с. 84]. До того ж, на його думку, ані власне мотив, ані мотивація, ані формальна спроможність до вибірковості, що сформувались в процесі життя, не визначають змісту прийнятого рішення, контрольованого свідомістю і волею суб'єкта [6, с. 85]. Аналогічний підхід можна зустріти й у роботах А.М. Бойка, який переконаний, що у бутті та діяльності соціального індивіда не тільки перетинаються чи сходяться різні лінії й мотиви соціального процесу, – в них відбувається синтезування нових соціальних якостей за збереження чи модернізації старих [7, с. 111]. Н.В. Сметаніна мотивацію злочинної поведінки пропонує визнати критерієм кримінологічної класифікації злочинів, доводячи, що жоден інший критерій такої класифікації не відображає так повно внутрішню цілісну сукупність причин злочинів, як мотивація [8, с. 93–94]. Виходячи з отриманих результатів дослідження, зазначена вчена запропонувала п'ять груп кримінальної мотивації, як-от: а) політична; б) насильницько-егоїстична; в) корислива; г) анархістсько-індивідуалістична; г) легко-важно-безвідповідальна [8, с. 94]. О.М. Литвинов в усіх трьох виокремлених ним аспектах соціально-правового механізму протидії злочинності в Україні пріоритетним вважає діяльність з нейтралізації мотивації злочинної поведінки особи [9, с. 144–149].

О.О. Житний, з'ясовуючи сутність і зміст детермінант злочинності, відніс до суспільних сфер, які детермінують формування кримінальної мотивації особи під час вчинення злочинів, політичну, економічну, морально-психологічну, організаційно-управлінську, правову, ідеологічну та сімейно-побутову (освіта, дозвілля) [10, с. 51]. О.Г. Кальман до об'єктів протидії та загострення злочинності також відніс мотиви злочинної поведінки особи [11, с. 27–30]. Такої ж думки дотримується й Н.В. Куликова, яка переконана, що суб'єктивні причини правопорушень – це певні елементи соціальної психології, що знаходять своє відображення у тому числі у спотворених мотивах особи, які своєю чергою мають бути об'єктом профілактики злочинів [12, с. 54].

Виходячи з проведеного аналізу та враховуючи, що досі на доктринальному рівні не виведено поняття «мотиви вчинення злочинів персоналом установ виконання покарань», варто констатувати, що це є суттєвою теоретично-прикладною проблемою, яка потребує свого вирішення у контексті її актуальності та практичної значущості. Зазначені обставини й стали вирішальними під час вибору об'єкта (персонал установ виконання покарань (УВП)) та предмета даного дослідження (мотиви виникнення злочинів персоналом УВП), а також під час визначення його головного завдання – здійснити науковий аналіз системоутворюючих ознак, що складають зміст поняття «мотиви вчинення злочинів персоналом установ виконання покарань».

Стан дослідження. У науці питанням мотивації та мотивів злочинної поведінки та її місця і ролі в механізмі вчинення злочинів активно займаються як кримінологи, так й інші фахівці в галузі людинознавства, зокрема, учені кримінально-правового циклу, психологи та педагоги, а саме: Ю.В. Александров, Ю.В. Баулін, О.В. Беца, В.І. Борисов, І.Г. Богатирьов, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Б.М. Головін, В.К. Гришук, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, В.М. Дрьомін, В.І. Женунтій, А.П. Закалюк, О.Г. Колб, В.М. Конопельський, І.М. Копотун, В.І. Кривуша, В.О. Меркулова, В.М. Мисливий, А.В. Савченко, Є.В. Стрельцов, М.О. Супрун, Г.О. Радов, В.М. Трубников, І.С. Яковець, О.Н. Ярмиш, Н.М. Ярмиш та інші, які створили наступне науково-методологічне підґрунтя з цієї проблематики. Водночас варто зазначити, що мотиви вчинення злочинів персоналом УВП як окремий предмет дослідження ученими не розроблялись, що й обумовило вибір теми цієї статті та визначило її актуальність, теоретичне і практичне значення.

Виклад основних положень. Якщо виходити з результатів аналізу наукових джерел, присвячених дослідженню мотивів і мотивації злочинної поведінки, то можна визначити поняття «мотиви вчинення злочинів персоналом установ виконання покарань» так: сформовані під впливом відповідного соціального середовища та життєвого і професійного досвіду цих осіб наміри вчинити злочин у силу внутрішньої безпосередньої причини, які виражають їх особисте ставлення до того, на що спрямоване це суспільно небезпечне, протиправне та каране діяння, що стало результатом дії на особу певних негативних умов, способу життя та конкретної життєвої ситуації.

Таким чином, до системоутворюючих ознак, що складають зміст зазначеного поняття, слід віднести наступні:

1. Це протиправні наміри особи. У науці під наміром розуміють задум, бачення щось зробити [13, с. 372]. Кримінологи називають намір безпосереднім спонуканням [14, с. 289]. Водночас наполягають, що не можна «вважати мотив вихідним моментом злочину», «початковою спонукальною причиною», тому що мотиву у спонукальному процесі передують потреби, інтереси, ставлення, які опредмечуються через мотив. Навіть більше, важливим у цьому процесі є й сенс, тобто мета, яка визначає, для чого відбувається спонукання. Отже, як констатують кримінологи, спонукання (намір) просто неможливе без участі сенсу, який не слід ототожнювати з мотивом, позаяк у кожного з них своя роль і призначення у спонукальному та загалом детермінаційному процесі [14, с. 289].

2. Зазначені наміри особи сформовані під впливом відповідного соціального середовища та життєвого і професійного досвіду зазначених суб'єктів суспільних відносин. Формувати означає буквально надавати чому-небудь певної форми, вигляду тощо; виробляти в кому-небудь певні риси характеру і таке інше [13, с. 714]. Формування криміногенної мотивації, а згодом і кримінальної, є результатом поглиблення антисуспільної спрямованості, набуттям нею більшої виразності, інтенсивності, стійкості, головне – суспільної небезпечності, яка у свою чергу, визначається антисуспільним ставленням до головних умов життєдіяльності суспільства, тобто суспільно небезпечними проявами, формуванням мотивів їх злочинного вчинення [14, с. 292]. Вплив у наукових джерелах розуміють як дію, яку певна особа, предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета [13, с. 101]. Як свідчить практика, обумовлюючими злочинну мотивацію впливами, які формують антисуспільну поведінку злочинця, є різні явища соціальної дійсності (сім'я, школа та інше) та особистого життя [14, с. 294]. Як встановлено в ході даного дослідження, найбільш складними кримінологічними об'єктами з числа персоналу УВП є особи, які мають незначний життєвий досвід, вік яких складає від 20 до 25 років, а також практичний професійний стаж роботи (служби) в ДКВС (від 1-го до 3-х років), питома вага яких у структурі зло-

чинів, вчинених персоналом органів та УВП України, складає майже 70% [15, с. 156–171].

3. Суб'єктом реалізації злочинних намірів є особи з числа персоналу установ виконання покарань, які своєю чергою є органічною частиною персоналу ДКВС України. Відповідно до вимог ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», до персоналу ДКВС відносяться наступні особи: а) рядового і начальницького складу; б) спеціалісти, які не мають спеціальних звань; в) державні службовці; г) інші особи, які працюють за трудовими договорами. До того ж на момент вчинення злочину зазначені суб'єкти повинні мати статус персоналу ДКВС (зокрема, має бути наказ уповноваженої особи про зарахування їх на службу (роботу)). Як з цього приводу зазначено в п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень», суди зобов'язані вимагати від органів досудового розслідування долучення матеріалів кримінальних справ про перевищення влади або службових повноважень копій нормативно-правових актів, положень, інструкцій, інших документів, що розкривають характер повноважень службової особи [16, с. 254]. До персоналу УВП, як це витікає зі змісту 2.2., 2.3. ст. 11 КВК, відносяться особи, які працюють (служать) в арештних домах, виправних центрах, виховних колоніях, виправних колоніях, слідчих ізоляторах, (СІЗО) та виконують кримінальні покарання щодо засуджених (осіб, залишених в СІЗО згідно ст. ст. 89, 90 КВК). Той персонал СІЗО, який задіяний в охороні, нагляду та забезпечення осіб, взятих під варту, до персоналу УВП, у контексті ст. 11 КВК та змісту даного дослідження, не відноситься.

4. Протиправний намір у зазначених осіб спрямований на вчинення злочину. Поняття злочину дано в ст. 11 КВК, а класифікація злочинів (невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі) – у ст. 12 цього ж Кодексу. У свою чергу, стадії вчинення злочину визначені в ст. ст. 13–15 КК, за кожною з яких передбачена кримінальна відповідальність (ст. 16 КК), якщо не відбувалась добровільна відмова винної особи на стадії готування або замаху на злочин (ст. 17 КК). З цього випливає, що навіть сформований намір (спонукання) вчинити злочин, не призводить до обов'язкової його реалізації особою чи то з причини, що не залежали від неї (ст. 15 КК), чи то з власної волі (ст. 17 КК).

5. Протиправний намір вчинити злочин став результатом дії внутрішньої безпосередньої причини винної особи. Такою причиною є злочинна мотивація особи, тобто психічна діяльність, предметом якої є мотиви, а саме: їх виникнення, формування, реалізація у намірі та рішенні вчинити злочин [14, с. 291]. Водночас, як показує практика та результати спеціальних кримінологічних досліджень, кримінальна мотивація (власне намір) формуються не одразу. У принципі антисуспільної та суспільно небезпечної (некримінальної) мотивації через виникнення в особі мотивів, що зачіпають предмети, які належать до

головних умов життєдіяльності суспільства, та головним чином – через намір й високу ймовірність застосувати кримінально-заборонені засоби та форми діяльності щодо реалізації цих мотивів, мотивація останньої ніби проходить перед кримінальний етап, коли ще не сформована кримінальна мотивація, а лише відбувається орієнтація у кримінальному відношенні. Таку орієнтацію та мотивацію, на відміну від кримінальної, науковці називають криміногенною [14, с. 291]. Саме вона й складає зміст безпосередньої причини виникнення злочинів будь-якої особи, включаючи установи виконання покарань.

6. Протиправний намір особи вчинити злочин виражає її особисте ставлення до того, на що спрямоване це суспільно небезпечне, протиправне та карне діяння. Знову ж таки, як свідчить практика, кримінальна мотивація може бути різною або навіть зовсім відсутньою у різних видів злочинів [14, с. 29]. До того ж мотиви мають різну ступінь сформованості, інтенсивності, стійкості, різну міру їх усвідомлення особою та міру впливу, яку справляє на неї бажання до їх реалізації. Ці особистісні елементи процесу формування мотиву виникнення конкретного злочину разом із суспільною значущістю обраного для цього предмета і способу задоволення мотиву визначають його суспільну небезпечність, ймовірність набуття мотивацією саме кримінального характеру [14, с. 29]. Зокрема, повною мірою кримінальною є мотивація, що продукує вчинення умисних злочинів, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності); передбачала його суспільно небезпечні наслідки та бажала їх настання (ч. 2. ст. 24 КК – прямий умисел) або, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки, хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (непрямий умисел (ч. 3 ст. 24 КК)). Своєю чергою у злочинах, вчинених з необережності (ст. 25 КК), кримінальна мотивація (намір) є звуженою (винна особа не бажала настання суспільно небезпечних наслідків, але свідомо їх допускала або мала їх допустити) [14, с. 292]. Крім цього, майже цілком відсутня криміногенна мотивація (злочинний намір), як, власне, й усвідомлений мотив їх вчинення, в так званих імпульсивних злочинах, коли поведінка під впливом різних обставин (алкогольне, наркотичне сп'яніння, сильне душевне хвилювання або інший емоційний розлад, психічні аномалії у межах осудності (ст. 19 КК) та обмеженої осудності (ст. 20 КК) виходить з-під контролю людини та її свідомості [14, с. 292–293].

7. Протиправний намір вчинити злочин у винної особи сформувався в результаті впливу на неї певних зовнішніх негативних умов, способу життя та конкретної життєвої ситуації. Як встановив А.П. Закалюк, коли йдеться про вплив умов способу життя, то розділяють такі: а) вплив способу життя суспільства загалом; б) вплив його злочинних соціальних спільнот; в) вплив невеликих груп (мікро-середовища); г) вплив окремих індивідів [14, с. 294]. На його переко-

нання, спосіб життя суспільства загалом може здійснювати вплив на формування криміногенної ситуації та мотивації безпосередньо або опосередковано через спосіб життя виокремлених у ньому соціальних груп [14, с. 294]. Щодо умов, пов'язаних із способом життя соціальної групи, то вони, як зауважив А.П. Закалюк, реалізуються через вчинки, поведінку окремих осіб відповідного середовища, особливо впливових, «бувалих», неформальних авторитетів, які часто виокремлюються з раніше судимих осіб.

Висновок. Отже, теоретичне значення сформульованого у цій роботі поняття полягає в тому, що таким чином розширені межі наукових знань про мотиви злочинної поведінки певних соціальних груп (у даному випадку – персоналу УВП), а також виведені доктринальні засади формування та класифікації злочинної мотивації і мотивів протиправної діяльності зазначених категорій суб'єктів. Своєю чергою практичне значення виражається тим, що таким чином визначені вузькі не врегульовані в законі та наявні на практиці проблемні питання, які варто враховувати під час організації запобіжної діяльності, пов'язаної із вчиненням злочинів персоналом УВП з тих чи інших мотивів, а також з нейтралізацією, блокуванням, усуненням тощо як безпосередніх, так і опосередкованих детермінант зазначеного виду злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальна частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. 376 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 1063 с.
3. Юридична енциклопедія / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2001. Т. 3: К-М. 789 с.
4. Кримінологічний довідник: довідкове видання / за ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка НАПр України Бандурки О. М.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора Джужі О. М. та д-ра юрид. наук, професора Литвинова О.М. Харків: «Діса плюс», 2013. 412 с.
5. Теорія держави і права: підручник для студентів юрид. вищ. навч. закл. / за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
6. Кримінологія: підручник для студентів вищ. навч. закл. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
7. Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): Монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 380 с.
8. Сметаніна Н.В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології: монографія / за заг. ред. В.В. Голіни. Харків: Право, 2016. 192 с.
9. Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Видавництво Харківського національного університету внутрішніх справ, 2008. 446 с.
10. Кримінологія: питання та відповіді / Кол. авторів: Авдєєв О.О., Васил'єв А.А. та інші, за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків: Золота миля, 2015. 324 с.

11. Проблеми протидії злочинності: підручник / Кальман О.Г., Козьяков І.М., Куц В.В. та ін.; за ред. проф. О.Г. Кальмана. Харків: Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с.

12. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

13. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т.В. Ковальова. Харків: Фоліо, 2005. 767 с.

14. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окре-

мих видів злочинів / А.П. Закалюк. Київ: видавн. дім «Ін Юре», 2007. 712 с.

15. Ліховіцький Я.О. Злочини, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України: Кримінологічна характеристика та запобігання: Монографія. Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2017. 584 с.

16. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12. 2003. № 15 // постанова Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. Київ.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. С. 254–258.

Руденко В.І. ЩОДО ЗМІСТУ МОТИВІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ДЕЯКИМИ СУБ'ЄКТАМИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

В статті здійснено аналіз системоутворюючих ознак, що складають зміст поняття «мотиви вчинення злочинів персоналом установ виконання покарань», а також обґрунтовано його теоретичне і практичне значення у контексті необхідності удосконалення діяльності, пов'язаної із запобіганням злочинам з боку цих осіб.

Ключові слова: системоутворюючі ознаки, злочин, мотив, мотивація, механізм злочинної поведінки, установа виконання покарань, персонал, сфера виконання покарань, суб'єкт злочину.

Руденко В.И. О СОДЕРЖАНИИ МОТИВОВ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ НЕКОТОРЫМИ СУБЪЕКТАМИ В СФЕРЕ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ УКРАИНЫ

В статье осуществлен анализ системообразующих признаков, составляющих содержание понятия «мотивы совершения преступлений персоналом учреждений исполнения наказаний», а также обосновано его теоретическое и практическое значение в контексте необходимости усовершенствования деятельности, связанной с предотвращением преступлений со стороны этих лиц.

Ключевые слова: системообразующие признаки, преступление, мотив, мотивация, механизм преступного поведения, учреждение исполнения наказаний, персонал, сфера исполнения наказаний, субъект преступления.

Rudenko V.I. ON THE CONTENT OF THE MOTIVES OF EXPRESSION OF CRIME BY SOME SUBJECTS IN THE FIELD OF IMPLEMENTATION OF UKRAINE'S PENALTIES

The article analyzes the system-forming features that make up the meaning of "the motives of the crimes committed by the personnel of the penitentiary institutions", as well as substantiates its theoretical and practical significance in the context of the need to improve the activities related to preventing crimes from these individuals.

In the criminal aspect, the motive is seen as a sign of the subjective part of the crime, which is understood as awareness of the motive of the person, which caused her to resolve to commit a crime, is an integral mental entity that prompts the person to commit a socially dangerous act and is its basis. A similar approach to the definition of the motive of the crime is also applied in the Legal Encyclopedia. In criminological guides, the motive for a crime is considered to be caused by external or internal stimuli, determined by the properties of the individual, an integrated mental entity that induces behavior aimed at eliminating the mental stress of the realized actualized needs of a biological or social nature by violating the criminal prohibition. In general, such a definition is fully consistent with the general historical content of the concept of the offense.

In the narrow and broad aspects, this concept is considered in educational-methodical editions on the course «Criminology». Thus, O.M. Dzhuzha transmits the motive of the crime through the motivation of criminal behavior, believing that the former is an important internal determinant of the behavior of the offender. At the same time, in his opinion, neither the motive, nor the motivation, nor the formal ability to selectivity, formed in the process of life, do not determine the content of the decision, controlled by the consciousness and will of the subject. An analogous approach can be found in the works of A.M Boyko, who is convinced that in being and in the activity of the social individual not only intersect, but different lines and motives of the social process converge – they synthesize new social qualities for the preservation or modernization of the old. Based on the analysis carried out, and taking into account that the concept of «motives for committing crimes by the personnel of penitentiary institutions» has not been deduced at the doctrine level, it is worth noting that this is an essential theoretical and applied problem that needs its solution in the context of its relevance and practical significance.

These circumstances became decisive when choosing an object (personnel of penitentiary institutions) and the subject of this study (the motives of the crimes committed by the personnel of penitentiary institutions), as well as determining its main task – to carry out a scientific analysis of system-generating features that make up the meaning of the concept of "motives the commission of crimes by the personnel of penitentiary institutions".

Key words: system-forming signs, crime, motive, motivation, mechanism of criminal behavior, penal institution, personnel, scope of punishment, subject of a crime.